

Dini Araştırmalar, Eylül-Aralık 1999, C. 2, s. 5

XVII. Yüzyıl Osmanlısında Siyasi Otoritenin Ulemâ-Sûfî Yaklaşımına Dair Bir Örnek: IV. Murat-Kadızâde-Sivâsî

*Cengiz Gündoğdu**

Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren pâdişahların, nüfûzunu tanımış olduğu tekke ve medrese çevrelerinin temsilcileriyle sürekli iyi ilişkiler sürdürmeye büyük özen gösterdiği bilinmektedir. Nitekim pâdişahların istisnâsız hemen hepsinin yanında ulemâ ve sûfilerin yer almış olması; onlar adına medrese ve tekkeler açıp vakfetmeleri, devlet idâresinde ve düşmana karşı yapılan savaşlarda duâlarını almayı, yine sefere çıkarken ellerinden kılıç kuşanmayı bir nevi gelenek haline getirmeleri, askerlerle beraber onları da teberrüken sefere iştirâk ettirmeleri bu durumu te'yîd eden husûslar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı idâresinin mutasavvıflara ve medrese ulemâsına karşı takındığı bu tavır, tasavvuf ehline kendi tarikatlerinin hareket tarzlarını ve düşüncelerini yayma imkân ve fırsatını verirken, pek çok medresenin de açılıp faaliyette göstermesi ve ilmî hayâtın gelişmesi husûsunda etkili olmuştur. Üstelik pâdişahla-

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı

rın bu tutumları sâdece kuruluş ve yükseliş dönemlerinde değil, devletin güç ve imkân bakımından zirveye ulaştığı dönemlerde de artarak devam etmiştir.

Osmanlı pâdişahlarının bu yaklaşımlarının hem devlet hem de kendileri adına kazançlı bir konum sağladığını söyleyebiliriz. Nitekim pâdişahlardan büyük destek gören tarikat şeyhleri ve medrese mensûbları onlardan gördükleri bu desteğe mukâbil merkezî idâreyi her fırsatta desteklemiş, devletin muhafazası ve devâmı yolunda gayret sarfetmişlerdir. Fakat onlar bu hizmeti yaparken tek taraflı hareket etmemiş, idârenin icraatlarını denetlemek, ölçsüz ve gayr-i meşrû hareketlerine şahid olduklarında, çekinmeden onları tenkid ederek yaptıklarından alıkoymaya çalışmak gibi ikili bir fonksiyon üstlenmişlerdir.

Pâdişahlar ve devlet ileri gelenleri, ulemâya gösterdikleri yakınlığı şeyhlere karşı da sürdürmüş, birinin elini öpmeyi saygı ve hürmet telakkî ederken, diğerrinin atının ayağından kaftanına sıçrayan çamuru iftihâr vesilesi olarak kabul etmiş ve aynı kaftanın son elbisesi olarak saklanmasını isteyebilmişlerdir¹. Böylece onlar ulemâ ile meşâyih arasında vahdetin devamına ne kadar önem verdiklerini göstermişlerdir.

Bütün bu dönemlerde sultanların ve idârecilerin medrese ve tasavvuf ehline karşı saygı ve hoşgörülerini yanında, medrese mensûbları ile mutasavvıflar arasında da aynı saygı ve hoşgörünün hâkim olduğu görülür.

Başlangıçta her iki müessese mensûbları arasında bazı fikrî tartışmalar olsa bile, bunlar meslek ve meşreb ayrılığına dayanan fikrî ayrılıklar durumunda olup, kitlelere yansımış değildir.

Bununla birlikte iki müessese mensûbları arasında çıkan ayrılıkların fikrî alandan çıkıp hissiyata dökülmesiyle birlikte, zamanla dengenin bozulmaya başladığı ve toplumsal bir problem haline dönüştüğü de müşâhede edilmiştir. Hatta bu tutum değişmesi XVII. Yüzyıldan itibaren medrese-tekke tartışmalarını kırıcı bir hale getirmiş, neticede önü alınmaz hâdiselerin vuku'una da imkân hazırlamıştır.

Şimdi bu tutum değişmesine sebebiyet veren olaylarla ilgili kısa bir etüdde bulunup, idârenin bu olaylar karşısındaki tutumuna bir göz atalım.

1 Turan, Osman, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Târîhi*, Boğaziçi Yay. İst., 1993, II, 82; Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İst., tsz., s. 77.

XVI. Yüzyılın sonlarına kadar olan devre, Osmanlı Devleti'nin hemen her sâhada zirvede olduğu yıllardır. XVII. Yüzyılın başları ise bünyesinde bir çok içtimaî âfetin yayıldığı; ilmî, siyasî, askerî, iktisâdî cihetlerden muhtelif sıkıntılarla yüzyüze geldiği, devletin bütün müesseselerinde gözle görülür bir tıkanmanın kendini hissettirdiği, yani Osmanlı'nın muntazam devlet nizâmından intizamsızlığa dönüş yıllarıdır.

Bu tıkanmanın yaşandığı dönemlerde ordu saraya, medrese tekkeye, vâiz tarikat mensûbuna hücum etmeye başlamış, bir taraf "ehl-i kâl", diğer taraf, "ehl-i hâl" olarak ikiye ayrılmış, çok sıradan meseleler dînî düşüncenin en önemli meseleleri gibi takdim edilmiş, tarikat ehli ile medrese ehli birbirleriyle münâkaşa etmek için âdetâ fırsat kollamışlardır².

Netice olarak toplumda yüz gösteren bu soğuma sürecinde her iki müessese mensûblarının birbirlerine bakışlarında değişme ve sertleşmeler görülmeye başlamış, daha önceki asırlarda da kısmen görülen tarikat-şeriat tartışması belli ölçüde seviyeli bir durum arzederken, bu dönemden itibaren kavgaya dönüşme isti'dadı kazanmıştır.

İşte bu değişim vetiresinin bir neticesi olarak XVII. Yüzyılda IV. Murat devrinin (1623-1640) ortalarından (1630) IV. Mehmed'in saltanat döneminin (1648-1687) yedinci yılına kadar olan süre içinde, tekke ve medrese ayrılığını körükleyen bir nifak hareketi ortaya çıkmıştır ki, bu hareket İstanbul'da Kadı-zâde Mehmet Efendi³ adında bir vâizin önyak olması dolayısıyla "Kadı-

2 Kara, Mustafa, *Dinî Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergâh Yay., İst. 1990, s. 94.

3 Kadı-zâde Mehmed Efendi 990/1582 târihinde doğmuştur. Balıkesirli Doğançı Mustafa Efendi adında bir kadının oğludur. Bu yüzden Kadı-zâde diye şöhret bulmuş, Kadırga'da Sokullu Mehmed Paşa Tekkesi'nin şeyhi Sofyalı Büyük Kadı-zâde Mehmed Efendi'den ayırt edilmek için kendisine Küçük Kadı-zâde denilmiştir. İlk tahsilini Balıkesir'de Birgivi Mehmed Efendi'nin talebelerinden almış, [Gölpınarlı onun Birgivi Mehmed Efendi'den ders aldığı söylemekte ise de (bkz., Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkilab ve Aka Yay., İst., 1983, s. 158) bu doğru değildir.] daha sonra İstanbul'a gelerek tahsilini orada tamamlamıştır. Dursun-zâde Abdullah Efendi'nin muidliğini (yardımcılığını) de yapan Kadı-zâde, daha sonra Tefsîrî demekle meşhur Terçüman Yunus Tekkesi Şeyhi Ömer Efendi'nin teşvikiyle önceleri sûfilîğe heves etmiş, fakat Birgivi Mehmed Efendi gibi tasavvuf yolunu meşreb ve anlayışına uygun

zâdeliler hareketi” diye anılmıştır ⁴.

Kadı-zâdeliler hareketi Osmanlı tarihinde, tekke ve medrese erbâbı arasında yaşanmış, en ilgi çeken olaylardan birisi olup, Tarih-i Naîmâ'da “Ehl-i tarik ve tebâ'i Kadızâde fetreti” başlığıyla verilmiş, Osmanlı tarihçileri de Kadı-zâde'yi riyâ-yı müfrit ashâbı olarak nitelendirmişlerdir ⁵.

H. Gazi Yurdaydın'a göre, Birgivi'nin *Tarîkat-ı Muhammediye* adlı eserini zâhiren kendisine umde edinerek hareket eden Kadı-zâde, sûret-i hakdan görünmek sûretiyle XVII. Yüzyılda devletin türlü alanlarda geri kalışını, Birgivi gibi, ortaya çıkmış olan bir yığın bid'ate bağlamış, câhil halkı okşayan konuşmaları ile onları kendi taraflarına çekip, gerilemeden sorumlu saydığı mutasavvıflara karşı düşmanca hareketlerde bulunmuş, bu şekilde cemiyetin ıslâh edileceğini düşünmüştür ⁶. Birgivi'nin tarikatlere karşı meslek ve meşreb ayrılığına dayanan yaklaşımı, bilâhare onun fikirlerini umde edinen Kadı-zâde ve ona mensûb çevreler tarafından idâreye ve tarikatlere karşı yozlaştırılmış bir tasfiyecilik hareketine dönüştürülmüştür.

bulmadığından bu yolu bırakıp, kürsülerde nasihat etme yolunu seçmişti. Aksaray'da Murat Paşa câmiî'nde dersler vermiş, daha sonra Birgivi-zâde Fazlullâh Efendi'nin yerine Sulân Selim vâizliğine geçmişti. Bu arada evinin yanındaki mescidde dersiamlık yapıyordu. Buradan 1032/1622 tarihinde sultan Bâyezid câmiine vâiz olarak nakl olunan Kadı-zâde, 1041/1631 tarihinde Süleymâniye câmiine, daha sonra aynı sene Ayasofya vâizliğine tâyin edildi. 1044/1634 yılında Pâdişah ile Revan Seferi'ne giderken yolda hastalanıp, Konya'dan geri döndükten sonra 1045/1635 tarihinde vefât etmiştir. Topkapı hâricindeki İki Kapı civârında medfundur. Daha geniş bilgi için bkz. Şeyhi Mehmed Efendi, *Vakâyi'ü'l-Fuzalâ*, Neşre haz: Abdulkadir Özcan, Çağrı Yay., İst., 1989, I, 59; Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hak fi İhtiyari'l-Ahak*, Haz.: Orhan Şaik Gökyay, MEB Yay., No: 2122, İst., 1993, s. 108; a. Mlf., *Fezleke-i Kâtip Çelebi*, Ceride-i Havâdis Matbaası, İst., 1310, II, 182-183; Naîmâ, Mustafa Efendi, Tarih-i Naîmâ, (*Ravzati'l-Hüseynin fi Hülasâti Ahbâri'l-Hafîkin*), çev. Zuhuri Danışman Zuhuri Danışman Yay., İst., 1967, VI, 2717, 2718; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi TTK Basımevi, Ankara, 1973, III, 355.

4 Ocak, A. Yaşar, XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfiye (Pürütanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış, “Kadı-zâdeliler Hareketi”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, c. XIX, Sayı: 1-2, Ankara (1979-1983), s. 208.

5 Sakaoğlu, Necdet, “Kadı-zâdeliler-Sivasiler”, DBİA, İst. 1994, VII, 367.

6 Bkz. Yurdaydın, H. Gazi, *İslâm Tarihi Derstleri*, AÜİF Yay., No: 182, Ankara, 1988, s. 125.

Kadı-zâde'nin şer'i ilimler dışında kalan ilimlerle uğraşmadığından, bu sahalara karşı menfi tavır takındığını söyleyen Kâtip Çelebi ⁷, onun zarîf ve ârif bir kimse olmakla berâber va'zlarında başkalarını kötölemekten kaçınmadığını, münâkaşa mevzûlarını "muhâlefet et tanınırsın" anlayışınca kendini tanıtmak için ortaya attığını belirtmektedir ⁸.

Ahlâken de kurnaz, cerbezeli ve çok harîs bir şahsiyet olduğu söylenen Kadı-zâde, va'z ve sohbetlerinde Sultân I. Ahmed'in ölümünden sonra memleketin geçirmekte olduğu buhran ve halkın bunalımından istifâde ederek, bütün hatâların şerîate muhâlif hareketlerden dolayı ortaya çıktığını söyleyip, kendisini de şerîatin müdafii ve hâmisi olarak göstermiştir⁹. Hal böyle olunca, devletin aczinden şaşkın bir halde bulunan halk ve bilhassa mutaassıb çevreler Kadı-zâde'nin sözlerinde bir çıkış yolu görmüş ve ona teveccüh etmişlerdir ¹⁰.

Kendisini şerîatin müdafii olarak gösteren ve bundan dolayı teveccühe mazhar olan Kadı-zâde'nin şöhreti zamanla yayılmaya başlamış, bu şöhret IV. Murat'a kadar ulaşmış ve onun husûsî iltifatına mazhar olmuştur.

XVII. yüzyıl Mevlevî müelliflerinden Sakıb Dede, müslümanlar arasında taassup fitnesini de Kadı-zâde'nin uyandırdığını söylemekte ve şu olayın zuhûrunun Kadı-zâde'nin tanınmasına sebep olduğunu belirtmektedir:

"Sultan Murâd zamanında Molla Gürani câmii'nde görev yapan Kadı-zâde'nin nâm ve nişânı bilinmezken, kazârâ IV. Murad rüyâsında bedeninin yarısının siyah renkde olduğunu görmüş, bunun üzerine rüyâsının tâbir edilmesini istemişti. Ancak hiç kimse pâdişahın gazaplanmasına sebebiyet vereceği endîşesiyle bu rüyâyı tâbire yanaşmamıştı. Bunun üzerine Kadı-zâde, Derviş Hasan isimli kişiye pâdişahın gördüğü bu rüyâyı anlatmış ve tâbir etmesini istemişti. Hasan Dede de rüyâyı "sel basması sonucu Kâbe'nin bir kısmının harap olacağı" şeklinde yorumlamış ve yakında haberin geleceğini söylemişti. Kadı-zâde de araya aracı koyup kendindeki kemâli gösterme ve pâdişaha yakınlaşmak için rüyâyı kendi tâbir etmiş gibi pâdişaha ulaştırmıştı. Gerçekten de o haftanın bitiminde rüyâ-

7 Bkz. Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hak*, s. 111; a. Mlf., *Fezleke*, II, 183.

8 Bkz. Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hak*, s. 112; a. Mlf., *Fezleke*, II, 183.

9 Uzunçarşılı, III, 356; Yurdaydın, s. 126; Ocak, s. 214.

10 Ocak, a.y.

nın tâbir edildiği şekliyle Kâbe'nin sel basması sonucu yarısının harap olduğu haberi ulaşmıştı.”¹¹

Kadı-zâde Pâdişahın husûsî iltifatına mazhar olduktan sonra kürsülerde bu iltifattan istifâde ile devlet büyükleri aleyhinde serbestçe bâzı sözler söylemekten çekinmemiştir. Hatta o, IV. Murat gibi celâllî bir pâdişaha memleketin durumunu anlatan manzum bir kasîde¹² sunmuş, bu kasîdede Pâdişah'a İstanbul halkının zevke, sefâya daldığını, fakat taşrada ahtan, feryattan başka bir ses duyulmadığını, tımar sâhiplerinin zulmettiklerini, halkın kâfire esir olmaya bile razı olduğunu bildirmiş, kadıların söylediklerini tutmadıklarını, rüşvetin alıp yürüdüğünü, oğlancılığın, şarabın, afyonun, tütünün bir salgın gibi her tarafı sardığını, kahvehânelerin birer fesat ocağı olduğunu belirterek “ayak dîvânı” yapılmasını istemiştir¹³.

Diğer taraftan IV. Murat'ın halkı zaptedip terbiye etmek için kahvehânele-ri yıktırıp, tütün kullanmayı yasaklaması üzerine fırsattan istifâde edip Pâdişah'ın katında îtibar kazanmak için tütünün harâm olduğuna dâir aklî ve naklî deliller getirerek ölçüsüz hatâlarla içtihatta bulunup, ona destek olmuş¹⁴, verdiği fetvâya îtiraz edenlere: “Ulu'l-emrin menetmesiyle terki lâzım gelir. Bunu dinlemeyenler katlolunur.” diye karşılık vermiştir¹⁵.

Kadı-zâde'nin fetvâsından da cesâret alan IV. Murat gece gündüz tebdîl-i kıyafet edip, şehir ve köyleri dolaşmış, meclisleri denetleyip, tütün veya kahve içenlerin yakalanıp cezalandırılmasını istemiş, bu yüzden pek çok kimse canlarından olmuşlardır¹⁶. Naîmâ'ya göre bu gerekçeyle haklı haksız pek çok insa-

11 Sakıb Dede, *Sefîne-i Nefise-i Mevleviyân*, Matbaa-i Vehbiyye, Mısır, 1283/1866, s. 165. Habber'in naklettiğine göre, 19 Şaban 1039 târihinde korkunç bir fırtına, Kâbe'deki Beyt-i Mukerrem'i su altında bırakmıştır. Bkz. Hammer, B.J. Von, *Büyük Osmanlı Târîhi*, trc. Mehmed Ata, Yayına haz. Mümin Çevik, Erol Kılıç, Üçdal Neşriyat, İst., 1990, V, 122.

12 Bu Kasîde için bk. Ali Emiri, “Kadı-zâde Şeyh Mehmed Efendi'nin IV. Murad'a Sunduğu Kasîde”, *Osmanlı Tarih ve Edebiyatı Mecmuası*, Yıl: 2, Sayı: 14 (30 Nisan 1335), s. 276-282.

13 Gölpınarlı, s. 159.

14 Naîmâ, VI, 2719; Uzunçarşılı, III, 356; Hammer, V, 162; Ocak, s. 215.

15 Naîmâ, VI, 2719, Kadı-zâde'nin Tütün hakkında verdiği fetva için bkz. Mehmed Murad, *Tarih-i Ebu'l Fâruk*, Matbaa-i Amidi, İst., 1329, VII, 61-62.

16 Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hak*, s. 31; Naîmâ, III, 1220, VI, 2720.

nın öldürülmüş olmasında Kadı-zâde'nin Pâdişah'a yaranma ve şöhret kazanma isteği de etkili olmuştur ¹⁷.

Tarihçi Mehmed Murad'ın değerlendirmesine göre; "Batınî ilimlerin esrârına vakıf olanlar (mutasavvıflar) ise bu çevrelerden uzak durmuş, onlara techîl ve istihfâfla mukabele etmişlerdir" ¹⁸.

Ancak Kadı-zâde'nin tarikat ehline özellikle Halvetîler ve Mevlevîler'e yaptığı ağır hücumlar, ister istemez hem öteki tarikat çevrelerinde, hem de tabiatıyla daha çok Halvetîler ve Mevlevîler arasında bir tepki ve mukâvemet cephesi oluşturmuştu ¹⁹.

Halvetîler arasında bu duruma karşı çıkanların başında devrin en önemli ve dikkat çekici sûfilerinden olan Abdülmecid Sivâsî ²⁰ bulunuyordu.

17 Bkz. Naîmâ, a.y.

18 Bkz. Mehmed Murad, V, 301.

19 Bursalı Mehmed Tahir, *Meşâyih-i Osmâniye'den Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli*, Kütüphâne-i İslâm, İst., 1318h s. 22.

20 Bu zâtın tam ismi Ebu'l Hayr Mecdüddin Abdülmecid b. Muharrem ez-Zilî es-Sivâsî nisbesiyle meşhur olmuştur. 971/1549 yılında Zile'de doğan Abdülmecid Sivâsî, babası ve amcasından zâhiri ilimleri tedris etmiş otuz yaşına kadar bu ilimlerle uğraştıktan sonra tasavvufa yönelmiş ve devrin en büyük sûfilerinden olan amcası Şemseddin Sivâsî (ö. 1006/1597)'ye intisâb etmiştir. Kısa zamanda sülûkünü tamamladıktan sonra hilâfet almış, amcasının ölümü üzerine Sivas'daki Şemsî Dergâhı'na şeyh olmuştur. Sultan III. Mehmed'in dâveti üzerine İstanbul'a gitmiş ve orada bir taraftan selâtin câmilerinde vâizlik yapmış, diğer taraftan da tekkesinde müridlerini irşadla meşgul olmuştur. Görev yaptığı câmilerde verdiği vaazlara oldukça fazla rağbet olmuş, her çevreden kişilerin alaka ve takdirine mazhar olmuştur. Sultan Ahmed Câmîi'nin temel atma merâsiminde temel şeyhi olarak bulunmuş ve o gün kendisine tevdi edilen vâizlik görevine câminin inşâsı tamamlandıktan sonra başlamış, ölünceye kadar bu câmide görev yapmıştır. Devrin idarecileriyle ve özellikle padişahlarla iyi ilişkiler içinde olmuş, zaman zaman toplumdaki bozulmalara dikkat çekerek idârecileri uyarmış, bunu yaparken sözünü esirgememiştir. Devrinde Halvetiye tarikatının önde gelenlerinden olup, pek çok mürid yetiştirmiş, Anadolu'nun çeşitli bölgelerine halifeler göndermiştir. Onun sayesinde Halvetiye tarikatı taşradan merkeze taşınmış, Sivâsiyye Şubesi adıyla faaliyetlerini sürdürmüştür. İstanbul'da yapmış olduğu va'zları ve bilhassa sûfilere ve tekkelere karşı düşmanlıklarıyla tanınan Kadı-zâde ve taraftarlarına karşı mücadelesi sayesinde büyük bir şöhrete ulaşmıştır. Aynı zamanda ehl-i sünnet itikadına muhâlif bâzı tasavvufî düşüncelere sâhip olan sûfi guruplarına karşı da mücadele etmiştir. Başta tasavvuf olmak farklı branşlarda yazılmış yirmiden fazla telif ve tercümesi olan Sivâsi Efendi, Divân sâhibi bir şâir olup, şiirlerinde Şeyhî mahlasını kullanmıştır. Türk tasavvuf ve tefekkür târihi, hattâ Türk edebiyât târihi açısından da önemli bir şahsiyet olan Sivâsî

Kadı-zâde ile mukayese edebilme açısından, Abdülmecîd Sivâsî'nin, döneminde sözkonusu olan problemlere bakışı, fikriyatı ve hareket tarzına kısaca değinmek yerinde olacaktır.

III. Murat (982/1574-1003/1595), III. Mehmed (1003/1595-1012/1603), I. Ahmed (1012/1603-1026/1617), I. Mustafa (Üç ay), II. Osman (1027/1618-1031/1622) ve IV. Murat (1032/1623-1049/1640) dönemlerinde ilim ve irfanı, fazilet ve kemaliyle hem halkın hem de padişahların hürmetine mazhar olan devlet erkanı tarafından da fikir ve re'yine başvurulmuş, duasına müracaat olunan Abdülmecîd Sivâsî, devrin idarecileriyle, özellikle padişahlarla iyi münasebetler içinde olmuş, zaman zaman toplumdaki bozulmalara dikkat çekmiş, bunun düzeltilmesi hususundaki fikirlerini devlet adamlarına gerek yazılı gerekse sözlü olarak söylemekten çekinmemiştir. Diğer taraftan devlete hizmet ve sadakati benimsemiş, padişahları ulü'l-emr görüp onları yeri geldiğinde övmekten de geri durmamıştır.

Şeriate aşırı bağlı bir sufi olarak temayüz eden ve "Enbiya ve evliyanın yolunun esası şeriattir ve onsuz saadet yolu yoktur"²¹ diyen Abdülmecîd Sivâsî, devrinde mevcut olan huzursuzluğun ve ümmetin fesadının şeriate muhalif hareketlerden kaynaklandığını ısrarla dile getiren gayretli ve cesaretli bir sufidir. Ona göre halkın şeriate itaati ulemanın ilimleriyle amel olup ma'rufu emr, münkeri nehyetmeleriyle tahakkuk eder. Ulemanın dünyalık sevdası, şöhret ve gurura kapılıp, kendileri ilimleriyle amel olmadan başkalarını marûfa davet etmelerinin şeriate muhalif zararlı bir yol olduğuna dikkat çeken Sivâsî Efendi,

1049/1639 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Bkz. Muhammed Nazmî, *Hediyetü'l-İhvân*, (İnceleme ve Edisyon Kritikli Metin, Doktora Tezi İkinci Kısım) Haz.: Osman Türer, Ankara, 1982, s. 119 vd.; el-Hulvi, Mahmut Cemalettin Lemazât-ı Hulviyye ez Lemeât-ı Ulviyye, (yazma), Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi., No; 4536., vr. 202; Hüseyin Vassâf Bey, Sefine-i Evliyâ-i Ebrar (Şerh-i Esmâr-ı Esrâr), Süleymaniye Ktb., Yazma Bağışlar, No; 32307, vr. 302 vd.; Şeyhî Mehmed Efendi, Vakâyi'ü'l-Fuzalâ, Neşre haz: Abdulkadir Özcan, Çağrı Yay., İst., 1989, I, 62 vd.; Hocazâde Ahmed Hilmi, Ziyâret-i Evliyâ, Dâru'l Hilâfeti'l-Âliyye, İst., 1317, s. 84 vd.; Mehmet Süreyya, Tezkire-i Meşâhir-i Osmanîye (Sicilli-i Osmanî), Matbaa-i Âmire, 1308-1311h., III, 400, daha geniş bilgi için bkz. Gündoğdu, Cengiz, Abdülmecîd-i Sivâsî Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1997.

21 Abdülmecîd Sivâsî, Mi'yar-ı Tarik, Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan 300/3, vr.2a.

bu şekilde hareket eden pek çok ulemâ sebebiyle halkın, "onlar için aslını bilmeseler böyle yapmazlardı" deyip dalalete düştüklerini dile getirir²².

Diğer taraftan şeriatin hududuna tecavüz edip, haramdan kaçınmayınca, şeriat sınırları içinde avam-ı nâsdan kimsenin kalmayacağını söyleyen Abdülmecid Sivasî, Padişahın da böyle kimselere görev verip onların görevlerini şeriat doğrultusunda yapıp yapmadıklarını kontrol etmemesi sonucunda, evvela kendisinin şeriate tecavüz etmiş olacağını cesaretle dile getirmiştir²³.

Abdülmecid Sivasî çözüm olarak da kendi döneminde belirgin olarak ortaya çıkan huzursuzlukların halli için Padişahın ve idarecilerin, durumu alim ve salih kimselere danışması, kendi arzu ve emelleri doğrultusunda hareket eden kişilerden kaçınması gerektiğini ifade etmiştir²⁴.

Aynı kanaatleri hayatı boyunca sürdürdüğünü düşündüğümüz Abdülmecid Sivasî'nin III. Mehmed ve I. Ahmed dönemlerinde toplumun bozulmasında etkili olduğuna inandığı ve padişahlara aktardığı bu hususlar, hem onun olaylara karşı tavrını göstermesi hem de IV. Murat döneminde patlak veren Kadı-zâdeliler hareketinin habercisi olması bakımından dikkat çekicidir.

Netice olarak Sivasî, tarikat şeyhi ve devrin önemli vaizlerinden biri olarak, halk arasında kazandığı büyük nüfuzunu devlet ricaline kabul ettirip, onları manevi tesirleri altına almış, icraatlarını takibetmiş, ölçüsüz ve gayri meşru hareketlere şahid olduğunda, çekinmeden tavrını ortaya koyup, çözümler sunarak, yanlış işler yapılmasına engel olmaya çalışmıştır diyebiliriz.

Diğer taraftan Kadı-zâde, bid'atler, tarikat faaliyetleri ve bazı tasavvufi meseleleri kendine göre tartışma mevzuu yapıp bu yolda gidenlere aşırı hücumlarda bulunurken, Abdülmecid Sivasî de va'zlarında ve sohbetlerinde Kadı-zâde'ye ve taraftarlarına karşı sessiz kalmamış, iddialara cevaplar vermiştir.

Hatta o, bu iddialara cevap vermekle kalmayıp, Kadı-zâde'yi, "ermişleri ve tarikatı tanımıyor, kafir ve zındıktır" diye ağır bir dille de itham ederek²⁵

22 Bkz. Abdülmecid Sivasî, Letaifü'l-Ezhar ve Lezaizü'l Esmar, Süleymaniye Kpt., Mihrîşah Sultan, 255, vr., 100b-101a.

23 Bkz. Abdülmecid Sivasî, Bida'atü'l-Vaizin, Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, 1032/2, vr., 28a-28b.

24 Abdülmecid Sivasî, Letaifü'l-Ezhar ve Lezaizü'l Esmar, vr. 159a.

25 Kâtip Çelebi, Mizânü'l-Hak, s. 112.

dönemindeki diğer sufi ve alimlerden farklı olarak tepkisini dile getirmekten çekinmeyecek kadar cesaretli davranmıştır.

Kadı-zâde Mehmed'e karşı bu dönemde en etkili muhalefet Abdülmecid Sivasî tarafından yapıldığından dolayı, onun yanında yer alanlar Sivasîler diye anılmış, neticede oluşan bu tarafgirlik ve çatışma tarihe; Kadı-zâdeliler-Sivâsîler mücadelesi olarak geçmiştir. Böylece, devletin uzlaştırmaya çalıştığı medrese-tekke çekişmesi çok nazik ve tehlikeli bir dönemde yeniden çatışma haline dönüşmüştür.

Kâtip Çelebi iki taraf arasındaki münakaşalardan dolayı; "Bu iki şeyh zamanında birbirlerinin tam zıddı olup, meşreplerinin başka başka oluşu yüzünden aralarında Besûs savaşı vardı"²⁶ demek suretiyle tartışmanın hangi boyutlara ulaştığını dile getirmiştir.

Kadı-zâde ve Sivasî arasında tartışma konusu olan ve biraz da o günkü fikrî ortamı yansıtan hususları Kâtip Çelebi *Mizânü'l-Hak fî İhtiyari'l-Ahak* adlı eserinde sıralamakta ve "bu yazdığım konuların çoğunda Kadı-zâde bir tarafı, Sivâsî Efendi de öbür tarafı tutup, ifrat ve tefrit tarafına giderler, iki şeyhin tarafını tutanlar da birbirleriyle tartışıp kavga ederlerdi."²⁷ demektedir.

Kadı-zâde ile Sivâsî arasında geçen münakaşalarda devlet erkânı ve özellikle IV. Murat'ın oldukça siyasi davrandığını söyleyebiliriz. Nitekim o, iki taraf arasında vukû bulan münakaşalara müdahale etmediği gibi, kendi icraatına uygun va'zlar yapıp fetvalar veren Kadı-zâde'yi himaye etmiş²⁸, buna karşılık Padişah, Kadı-zâde'ye tamamen yüz vermeyip, gizlice Sivâsî'ye iltifatlarda bulunmuş ve ona lazım gelen hürmeti ve saygıyı göstermekten geri durmamıştır²⁹.

26 Kâtip Çelebi, a.g.e., s. 108. Besus iki Arap kabilesinin kırkıyl savaşmasına sebep olan bir kadının adıdır. Uzayıp giden ve barışla sonuçlanmayan savaşlar için kullanılan bir tabir olmuştur.

27 A.g.e., s. 120. Ayrıca bk. Nâimâ, VI, 2718. Kadı-zâde-Sivâsî tartışmalarıyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Gündoğdu Cengiz, XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münasebetleri Açısından Sivâsîler-Kadı-zâdeliler Mücadelesi, *İLAM Araştırma Dergisi*, c. III., sy. 1, (Ocak-Haziran 1998), s. 37-72.

28 Mehmed Murat, VII, 57.

29 Nâimâ, VI, 2720.

Yaşar Ocak bu durumu şöyle değerlendirmektedir: "Bunun sebebi açıktır. Çünkü Padişah muhtemelen yakın adamlarının da telkiniyle, iki taraf arasında dengeyi muhafaza etmenin hem devlet hem de toplum nizamı açısından daha iyi sonuç vereceğini hesap ediyordu. Aksi halde Kadı-zâde'nin açıkça ve fiilen desteklenmesi karşı tarafın ezilmesiyle sonuçlanacağından ve bunun hasıl edeceği tehlikeli olaylardan korkulurdu"³⁰

Gerçekten de bu çevrelerde meydana gelen her türlü sosyal hareketlerin gerek merkezi idareyi, gerekse kamuoyunu her zaman yakından etkileyen biçimler aldığını hatırdan çıkarmamak gerekir.

Bununla beraber, VI. Murat'ın ulema ve dervişlere karşı takındığı genel tavırla alakalı olarak Nâîmâ şöyle bir rivayet nakletmektedir:

"Bir gün Sivâsî Efendi Kağıthane'de Mirahor Köşkü'nde bazı mürid ve muhibleriyle tasavvufa dair sohbet etmekteyken, Sultan Murad ansızın sandalla gelmiş ve hazır bulunanların kitaplarını, üzerlerinde bulunan eşyalarını istemişti. Görevliler orda bulunan kitaplarını, üzerlerinde bulunan eşyalarını istemişti. Görevliler orda bulunan kitapları ve ellerinde bulunan tesbihleri toplayıp Padişaha götürmüşlerdi. Padişah getirilen kitaplardan bir cildi açıp Yahyâ Efendi (ö. 1054/1644)'nin Divan-ı³¹ olduğunu görünce: "Bu bizim Efendi'nin Divanı'dır" demiş ve öteki kitapları ve getirilen eşyaları gördükten sonra: "Kitaplarıyla seyre giden ulemaya, tesbih ve secade ve ridasıyla giden dervişana, devat ve kalem ve levazım-ı kitabet ile giden kütuba bizim sözüümüz ve bir vechile taarruzumuz yoktur, alemlerinde olsunlar!" demişti"³².

IV. Murat'ın, tütünün yasaklanması sebebiyle, bir araya toplanıp meclis oluşturmanın yasak edildiği bir dönemde, yaptığı takibat esnasında söylediği bu sözlerden, aslında onun, idarenin yasaklarına karşı çıkılmadığı durumlarda ulema olsun meşayih olsun hiç kimseyi incitme niyetinde olmadığı, ancak yasaklara muhalif hareket etmeleri durumunda aynı tutumu göstermeyeceğine dair kararlılığı anlaşılmaktadır.

30 Ocak, s. 219.

31 Bu eser için bkz. Yahyâ Bey, Divan-ı Yahyâ, Millet Ktp., Ali Emiri, No: 517. Bu Divan'ın tenkidli neşri için bkz. Yahyâ Efendi, Divan-ı Yahyâ, Neşre haz: Mehmed Çauşoğlu, İÜEF Yay., No: 2233, İst., 1977.

32 Bkz. Nâîmâ, III, 1221-1222; ayrıca bkz. Hammer, V, 162-163.

IV. Murat'ın bu tavrı onun, toplumsal dararıların inanç ve ibadet yönünden çok, merkezi idarenin egemenliğine karşı oluşacak tehditlerle daha fazla ilgilendiğini ortaya koymaktadır.

IV. Murat'ın Kadı-zâde ve Sivâsî arasında vuku bulan münakaşalardaki tavrına gelince, o, bu münakaşaların toplum nizamını sarsacak düzeye ulaşmasına engel olmaya çalışırken, her iki tarafa karşı da yakın olduğunu göstermeye çalışmış, taraflar arasındaki tartışmalara doğrudan müdahale etmemiş ancak, tartışılan konulara da bigane kalmamıştır.

Nitekim aşağıda aktaracağımız rivayet bu hususu te'yid eder niteliktedir:

Bilindiği gibi Kadı-zâde ile Sivâsî arasında tartışma konusu olan hususlardan birisi de "Eşyanın tesbihi kal ile midir, hal ile midir?" sorusudur.

Şeyh Muhammed Nazmî'nin³³ naklettiğine göre, bu konuyla ilgili olarak iki taraf arasındaki tartışma şöyle cereyan etmiştir:

"Sultan IV. Murad bir gün Sivâsî Efendi'ye: "Eşyanın tesbihi kal ile midir, hal ile midir?" diye sorduğunda, "Kal iledir. Bizim dervişlerimizden işitenler vardır." diye cevap vermişler. Daha sonra Padişah Kadı-zâde'yi davet edip, "Kadıoğlu, Sivâsî'ye eşyanın tesbihinden sual ettim; "kal iledir ve dervişlerimizden işitenler vardır" dedi, öyle midir?" diye sorduğunda, Kadızade: "Hayır Padişahım, Cenab-ı Hak Kur'an-ı Kerim'de, "Hiç bir şey hariç değil, hepsi

33 Muhammed Nazmî 1032/1622 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Küçük yaştan itibaren düzenli bir eğitim görmüş, genç yaşta ilim tahsiline başlamış, kur'an-ı Kerim, hadis, tefsir, Arapça ve Farsça gibi ilimleri tahsil etmiştir. Gençlik yıllarında tasavvufa karşı ilgi duymaya ve onunla alakadar olmaya başlamıştır. O, önceleri Mevlevîyye tarikatı ile alakadar olmuş, fakat, Şeyh-zade Derviş Mehmed'in yaptığı tavsiye üzerine, Abdülmecid Sivâsî'nin halifesi ve aynı zamanda yeğeni olan Şeyh Abdülahad Nuri (ö. 1061/1651)'ye intisab etmiş ve O'nun muridi olmuştur. Şeyhinin vefatı üzerine, bir başka şeyhe intisab etmemiş, ancak seyr ü sülûkda, şeyhinin şeyhi Abdülmecid Sivâsî'nin ruhaniyetine tabi olmuştur. Sülukunu tamamladıktan sonra Yavaşca Mehmed Ağa Tekkesi'ne şeyh ve tekkede bulunan camiye vaiz olarak tayin edilmiştir. İstanbul'un değişik camilerinde vaiz olarak görev yapan Nazmî, Ordu-yı Hümayun şeyhliğine getirilmiş ve ordu ile beraber Uyvar kalesinin fethi için çıkılan sefere iştirak etmiştir. Hediyyetü'l-İhvan, Mi'yar-ı tarikat-ı İlahî, Sırr-ı Ma'naevî (Mesnevi'nin I. cildinin Türkçe manzum tercemesi), Divan, Mev'iza-i Mücahede adlı eserlerin de müellifi olan Nazmî 1112/1701 tarihinde vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Türer, Osman, Türk Mutasavvıf ve Şairi Muhammed Nazmî, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., No: 957, Ankara, 1988, s. 31 vd.

O'na hamd ile tesbih eder. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız..."³⁴ buyurduğu halde Sivâsî Efendi, "Anlarınız ve iştiriz" diye cevap vermiş "Padişah tekrar Sivâsî Efendi'yi davet edip; "Kadıoğlu, senin hakkında 'Kur'an nassını inkar etti, kafir oldu' diyor. Sen ne dersin?" dediğinde Sivâsî Efendi: "Padişahım bu adam Kur'an-ı Kerim'in tefsirinden habersiz cahil ve inatçı bir kimsedir. Her ne kadar ilzam etsem kabul etmez. Şeyhülislam'ı ve kazaskerleri davet edin, huzurlarında karşılıklı olarak tartışalım" diye cevap verir. Bunun üzerine Şeyhülislam ve kazaskerler davet edilirler. İçlerinde bulunan Şeyhülislam Yahyâ Efendi: "Padişahım, ola ki Kadı-zâde bizim bir garazımız olduğunu zanneder"³⁵. İmamımız Şamî Hüseyin Efendi fazıl bir kimsedir, gelip aralarında karar versin, biz de temyiz edelim." demiş. Sonra Hüseyin Efendi aralarında hüküm vermek üzere davete icabet edip, Sivâsî Efendi'ye hitaben "iddianız nedir?" diye sormuş. Sivâsî Efendi de: "Eşyanın tesbihi kal iledir, mükâsefe erbabi iştir dedik" demiş. Kadı-zâde'ye "siz ne dersiniz?" diye sorduğunda o da: "Cenab-ı Hak Kur'an'da; "... Siz onların tesbihini işitemezsiniz..."³⁶ derken, bunların "iştiriz" demesi, Kur'an'ın nassına muhalif ve inkardır, küfürdür deriz" diye cevap vermiş. Bunun üzerine Sivâsî Efendi söz alarak Kadı-zâde'ye karşı şunları söylemiş; "Malum oldu ki, Kur'an-ı Kerim'in tefsirinden habersizmişsiniz. Zira bu ayet-i kerimede hitab kafirleredir. Yani herkesin işitip anlayamadığından, bazılarının işitip anlamamaları lazım gelmez. Mantıkta okumadın mı? "Selb-i külliyyenin nakızı mucib-i cüziyyedir"; yani "tümünüz anlamaz, bazınız anlayıp iştir" demektir. Bu nev'i ayetler kur'an-ı Kerim'de çoktur. Mesela: "Yüzler (vardır), o gün ter ü tazedir. Rablerine bakacaktır."³⁷ ayet-i kerimesi ve "Bedir gecesi ayı nasıl gördüyseniz, o şekilde Rabbinizi göreceksiniz"³⁸ hadis-i şerifi delili ile, Cenab-ı Hak'ın Kur'an-ı Kerim'de geçen "Ona gözler erişemez"³⁹ ifadesi, "bütün gözler görmez, bazıları görür

34 İsrâ, 17/44.

35 Yahyâ Efendi'nin böyle bir mazeret ileri sürmesinin Sivâsî Efendi ile aralarında olan bağlılığın-bilinmesinden dolayı, Kadı-zâdenin kendisini taraf tutuyor diye itham etmesinden imtina ettiği için olsa gerektir. Sivâsî ile Yahyâ Efendi arasındaki bu yakın ilişki için bkz. Nazmî, s. 184.

36 Nisa, 17, 44.

37 Kiyame, 75/22-23.

38 Buhari, Muhammed b. İsmail, Sahih, el-Mektebetü'l-İslamiyye, İst. trsz., Mesacid, 211-212.

39 En'am, 6/103.

demektir" dediklerinde, Sivâsî'nin bu sözleri üzerine Hüseyin Efendi de; "Bize kuşların dili öğretildi."⁴⁰ ve "Dişi) bir karınca dedi ki; "Ey Karıncalar, yuvalarınıza girin."⁴¹ ayet-i kerimeleri de eşyanın tesbihlerinin kal ile olduğuna delildir." diye ilavede bulunarak Padişah'a: "Padişahım Sivâsî Efendi alim, fazıl birisi olup her sözü hakdır. Hususen ayet-i kerimeden çıkardığı mana bütün müfessirlerin sözlerine uygundur." deyince, Şeyhülislam ve orada hazır bulunanlar: "Hüseyin Efendi'nin sözleri hakdır" diye te'yid ve te'kidde bulunmuşlar. Bunun üzerine Sultan Murad Kadı-zâde'ye dönerek; "Kadıoğlu yine mi fezahat?" diye hitapta bulunmuş, bunun üzerine Sivâsî Efendi: "Padişahım, İmam Müslim, İbn Ömer'den rivayet ettiği 'Bir kimse kardeşine küfür isnad ederse, mutlaka o ikisinden birisi kafir olur.' hadis-i şerifince kendisine küfür lazım olmuştur. Huzurunuzda tecdid-i iman gerekir" demiş, Padişah da Sivâsî efendi'ye; "Kadıoğlu'na tecdid-i iman eyleyin" demiş, onlar da tecdid-i iman etmişler."⁴²

Bu tartışma, IV. Murat'ın hem tartışma konularına ilgisi hem de Sivâsî ve Kadı-zâde hakkındaki kanaat ve yaklaşımını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Padişahın Kadı-zâde ve Sivâsî'ye karşı yaklaşımını mukayese edebilme açısından aşağıda aktaracağımız rivayette de bazı ipuçları bulmak mümkün görünmektedir.

Muhammed Nazmî'nin anlattığına göre; IV. Murad Bağdat'ın fethi niyetiyle saraydan Üsküdar'a hareket edeceği gün sefere me'mur olan İsmail Efendi⁴³ ve Kadı-zâde has odada hazır bulunmuşlar, ancak Padişah, kılıç kuşatma ve

40 Neml. 27/16.

41 Neml. 27/18.

42 Nazmî, s. 179-181.

43 Filibe yakınındaki Kızanlık kasabasında dünyaya gelen İsmail Efendi, babası Alaaddin b. Muhsin'in inşa ettirdiği zaviyede seccadenişim iken babasının vefatı üzerine İstanbul'a gelmiş, burada Aziz Mahmud Hüdayi'ye intisab edip derslerine devam etmiş, sülükünü tamamladıktan sonra Hüdayi kendisini babasının zaviyesine halife olarak göndermiştir. Yirmi sene kadar burada irşad vazifesini sürdüren İsmail Efendi hacca giderken uğradığı İstanbul'da Ayasofya Camii'nde vaaz etmiş, vaazı dinleyen IV. Murad onun sohbetini beğenmiş ve hacc dönüşü İstanbul'da kalmalarını istemiştir. İsmail Efendi, hacc dönüşü Fatih'de Halil Paşa Camiine vaiz olmuş, daha sonra 1040/1630 tarihinde Küçük Ayasofya, 1041 tarihinde Beyazıt Camii'ne 1045 tarihinde de Büyük Ayasofya Kürsi Şeyhliği'ne getirilmiştir. İsmail Efendi IV. Murad'ın Bağdat Seferine de iştirak etmiştir. Bkz. Şeyhi, a.g.e., I, 145.

dua etmek için Sivâsî Efendi'nin hazır olmasını istemiştir. Bunun üzerine Sivâsî has odaya alınmış ve müneccim-başının işaretiyle hareme davet olunup, elleriyle padişahın beline Hz. Ömer'in kılıcını bağlamıştır. Padişah da bunun üzerine Sivâsî'nin sırtına bir samur kürk giydirmiştir. Padişah, Müneccim-başı işaretiyle, yine atın üzengisine ayak bastığında "Sivâsî Efendi ve İsmail Efendi dua itsünler" diye onları tayin ettiğinde onlar da dua etmişler ve atlarına binecek padişahın önünde Üsküdar'a doğru hareket etmişler. Bu arada Kadı-zâde atını bulma ve onlara katılabilmeye pek çok meşakkat çekmiş. Padişah Üsküdar'a vardığında Kadı-zâde merhumu huzuruna davet edip yanındakilere; 'Bu gün Şeyh'in başına neler gelmiştir sual eylen' dediğinde, Kadı-zâde merhum da başından geçenleri ve çektiği sıkıntıları aktarmış, bunun üzerine Padişah kahkahayla gülmüştür".⁴⁴

Bu hadiseden hareketle, Kadı-zâde'nin has oda'ya alınacak ayrıcalığa sahip olmasına rağmen, padişahın ona şahsi bağlamda Sivâsî kadar iltifat etmediğini söyleyebiliriz.

Muhammed Nazmî, Sivâsî'nin hem padişah hem de diğer ulema nezdinde kazandığı i'tibarla alakalı olarak bizzat müşahade ettiği bir hadiseyi de şöyle naklediyor:

"Bir mevlid-i şerif günü Sultan Ahmet Camii'nde okunan mevlid-i şerife, Sultan Murad, vezir-i azam, Şeyhülislam ve pek çok devlet erkani katılmıştı. Sivâsî Efendi kürsüye çıktığında mahfelde na'than na't-ı Resulullah'a başlayınca murakabeye dalıp, can kulağıyla dinlerken, ruhani lezzet ve na't-ı şerifi dinlemekten dolayı alem-i mahv'a girip, kiraatten sonra, bir saat mahv aleminde kaldı. Birkaç defa Çavuşbaşı ayağa kalkıp kürsünün karşısında; "Saadetli Padişahım va'z etsinler" buyurdular" deyip bağırdığında dahi sahv alemine gelemediler. Bir süre sonra "ya Allah" deyip, sahv'a girdikten sonra Fatiha'yı okumaya başladılar. Va'zdan sonra adet üzere vakıftan tayin olunan samur kürk giydirildi ve henüz oturmadan padişah tarafından gönderilen Mir Ahver Ağa gelip, Sivâsî Efendi'yi padişah'ın huzuruna davet etti. Sivâsî Efendi padişahın huzuruna çıktığında ta'zimde bulunduktan sonra, padişah ona; "Malum oldu ki sen evliyanın büyüklerindensin. Kürsüdeki hareketin, riya olsay-

44 Bkz. Nazmî, s. 143; ayrıca bkz. Koçu, R. Ekrem, "Abdulmecid Efendi", md. İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul Yayınevi, İst., 1946, (I-II c.), I, 100.

di tabiatıma muhalif olurdu. Lakin ihlasının tam olması muhabbetimi artırdı. Eğer padişahlara başkasından biat mümkün olsaydı sana biat ederdim." dedi. Peşinden "Kürk!" deyip, bir kürk giydirdiler. Sivâsî'ye yapılan bu ikramı görenlerin ona olan itikad ve muhabbetleri daha da arttı.⁴⁵

Muhammed Nazmî Bağdat'ın fethi hususunda padişahın Sivâsî'nin müşahadesine de müracaat ettiğine dair şöyle bir rivayet aktarmaktadır:

"Sahih bir nakille anlatıldığı üzere; Sultan Murad Bağdat'ı fethetmeye niyet ettiğinde Sivâsî Efendi'yi davet edip; "Bağdat'ı fethetmeye niyet ettiğimi duymuşsundur. Fetih müyesser olur mu? Bize haber ver" dediğinde, Sivâsî Efendi; "Evet padişahım, "... Siz Allah'(ın dinine, peygamberine) yardım ederseniz, o da (düşmanımıza karşı) size yardım eder..."⁴⁶ ayeti ile sabittir ki, eğer reyaya adalet eder ve üzerlerinden zulmü de ve gadaba uğrayanlardan afv, fukaraya in'am ve ihsan ile Allah'a nusret edersen, Allah da sadece Bağdat'ın fethi ile değil daha nice beldelerin fethiyle nusret eder." demiştir. Taraflar arasında bu ve benzeri pek çok sual ve cevaptan sonra, Sultan Murad; "Ben senin müşahedenden sual ediyorum. Bana müşahadenden haber ver. Zira kamil şeyhler Levh-i Mahfuz'a bakıp hakikate muttali olabilirlermiş. Ben seni tecrübe ediyorum. Eğer sen onlardansan elbette müşahadenden söylemelisin" der. Sivâsî Efendi de bu ısrar üzerine "Evet padişahım, otuz dokuz gün muhasara edip, kırkıncı gün fetih müyesser olur." diye müşahadesini belirtir. Padişah; "ya vezirlerden kimse şehid olur mu?" diye sorduğunda da; "Vezir-i azam'ın⁴⁷ şehid olur Padişahım. Lutfedip başka sual sormayın" demiştir.⁴⁸ Savaş esnasında vezir-i azam şehid olmuş, muhasara otuzdokuz gün sürmüş, kırkıncı günü cuma vakti Bağdat alınmıştır⁴⁹.

Muhammed Nazmî, IV. Murat'ın, Sivâsî vefat ettikten sonra da ona dair takdir hislerini dile getirdiği hususunda şöyle bir rivayet aktarmaktadır:

45 Nazmî, s. 143-144.

46 Muhammed, 47/7.

47 Uzunçarşılı'nın belirttiğine göre bu zat, Vezir-i azam Tayyar Paşa'dır. Padişah çok sevdiği bu zatın savaş esnasında alınandan vurularak şehid olması üzerine "Ah Tayyar, Bağdat Kalesi gibi yüz kale değerdin" demek suretiyle teessürlerini dile getirmiştir. Uzunçarşılı, III, 203.

48 Nazmî, s. 142-143.

49 Bkz. Uzunçarşılı, III, 203-204.

"Abdülmeccid Sivâsî 1049'da vefat ettiğinde, Şeyhülislam Yâhyâ b. Zekeriyya, Yâvsi Zaviyesi şeyhliği ve Sultan Ahmet Camii vaizliğinin Sivâsî Efendi'nin oğlu Abdülbaki Efendi'ye verilmesini Sultan Murad'a teklif eder. Sultan Murad Han da; "Yâvsi Tekkesi'ni verdim, ancak Abdülbaki Efendi henüz genç olduğundan babamın camiine, ihtiyar, ilim ehli ve keramet sahibi birisini telhis edesin" diye hat yazar. Yâhyâ Efendi Sultan Murad'ın bu hatt'ından kendi istediği kişiyi telhis etmesini istediğini anlar ve ısrar etmez. Neticede Sultan Murad İstanbul'da olan şeyhlerden birini münasip görmez ve Özi'de Tatar Derviş Efendi diye bilinen birini teklif ettiklerinde, münasip görür ve hemen Kapıcıbaşını davet için gönderir. Padişah aynı günün gecesi rüyasında Sivâsî Efendi'yi görür. Sivâsî Efendi O'na; "Padişahım, atan Sultan Mehmed'in ve baban Sultan Ahmed'in ve senin elli yıldan beri hizmet ve duacınızım. Baban o camiye bina ettirdiğinde İstanbul'da yüzden fazla meşayih var iken, beni seçmişlerdi. Size de layık olan, o görevi benim oğluma vermenizdir." diye nasihat ederler. Sultan Murad Han yine Nakşi'nin gelmesinde ısrar eder. Birkaç gün sonra, tekrar rüyasında Sivâsî Efendi'yi görür. Sivâsî Efendi bu kez; "Padişahım siz baki olun, Nakşi vefat etti" der. Padişah yine ısrarında devam eder. Nakşi şeyhini davet için giden Kapıcıbaşı döndüğünde şeyhin ölmüş olduğu haberini verir. Bu arada Silahtar Mustafa Paşa da Abdülbaki Efendi için padişaha ricada bulunduğu; "Olmaz Mustafa ihtiyar birisini isterim." diye cevap verir. Aynı gece Hz. Peygamber'i rüyasında görür. Hz. Peygamber ona; "Murad, Sivâsî'ye niçin inad edersin? Sen onun Allah katında ve benim katımda nasıl bir yüce mertebede olduğunu bilmezsin. Elbette oğluna bu görevi ver." diye emreder. Aynı rüyayı Yâhyâ Efendi ve Darussade Ağası da görür ve padişaha anlatırlar. Sultan Murad Yâhyâ Efendi'ye; "Sivâsî Efendi'nin büyük adam olduğunu bilmiştim, lakin hakikatiyle şimdi bildim." diye gördüğü rüyayı tkrir edip eline kalem alarak; "Babam Sultan Ahmet Camii cuma va'ziesini Sivâsî-zade Abdülbaki Efendiye verdim." hatt-ı şerif yazarlar. İşte bu olaydan dolayı Sultan Ahmet Camii kırk gün vaizsiz kalmıştır.⁵⁰

Nâimâ da, bu rivayetleri te'yid mahiyetinde Abdülmeccid Sivâsî'nin IV. Murat'ın yanında büyük iltifatlara nail olduğunu, defalarca konuşma ve sohbetlerinde bulunduğunu, pek çok işlerde gizlice padişahın huzuruna vardığından bahsetmektedir⁵¹.

50 Nazmî, s. 144-145, Peçevi, Tarih-i Peçevi, Matbâa-i Amire, İst. 1283s. 358.

51 Nâimâ, III, 1221-12222.

Ancak, Nâimâ'nın gerek burada gerekse yukarda verdiğimiz naklinde Sivâsî'nin padişahın yanına gizlice varmış olması şeklindeki ifadeleri oldukça dikkat çekicidir. Bu hususu, yukarda naklettiğimiz rivayetlerden hareketle, padişahın Sivâsî'ye karşı yaklaşımı ve onun hakkındaki müsbet kanaatlerine rağmen, Kadı-zâdeliler'e karşı izlediği denge politikasının bir gereği olarak değerlendirilmek mümkündür.

IV. Murat'la Sivâsî münasebetlerinde dikkat çekici bir diğer husus da Muhammed Nazmî'nin değerlendirmelerinde yer almaktadır. nitekim Muhammed Nazmî IV. Murat'dan bahsederken onun oldukça sert tabiatlı ve cebbar birisi olduğunu, sebepsiz yere Sakarya şeyhini⁵², Rumiyye şeyhi'ni⁵³, mevali ve kuzattan pek çok kimseyi örf ve izafeti ile selb edip, hususen Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi'yi⁵⁴ şehit ettiğini, Sivâsî Efendi'yi de onbeş kere öldürme niyetiyle yanına davet edip, ancak her seferinde Allah'ın emriyle bir gazab-ı İlahî'nin buna mani olduğu ve neticede bu niyetinden vaz geçtiğinden bahsetmekte ancak, padişahın Sivâsî'yi hangi gerekçelerle öldürtmek istediğini açıklamamaktadır⁵⁵.

52 Ilgın'da Sakarya Şeyhi diye meşhur olan Ahmed, güya mehdilik iddia ederek başına yedi-sekiz bin kişi toplamıştı. Şeyh Ahmed üzerine sevk edilen kuvvetleri bozmuş ve sonra bir düzen ile yakalanarak on iki adamıyla Konya'da bulunan Sultan Murat'ın yanına getirilmişti. Yapılan yargılamadan sonra cellad Kara Ali tarafından feci şekilde öldürülmüştü. Sakarya Şeyhi ise bu sırada cellada; "acele etme" diye işkenceye tahammül ile telaş bile göstermemişti. Bkz. Uzunçarşılı, III, 200.

53 Sultan Murad Bağdat'dan dönüşünde Diyarbakır'a gelmiş, Rumiye Şeyhi diye maruf olan Nakşibendi şeyhi Mahmud'u manevi nüfuzu ve müridlerinin çokluğu sebebiyle Şeyhlikten şahlığa çıkmak istemesi ihtimaline binaen assebaşı ile Cellad Kara Ali tarafından boğdurtmuştur. Bkz. Uzunçarşılı, III, 204-205.

54 Bu zat, İznik kadısının şikayeti neticesinde hiç bir soruşturma yapılmadan asılması üzerine padişah, annesine bir tezkire göndererek ulemanın teessürünü ve bu muamelemin doğru olmadığını bildirmişti. Bu tezkireyi şeyhülislamın aleyhtarları, ulema ile birlikte şeyhülislamın padişahı hal ile tehdit ettiği seklene sokarak valide sultanı tahrik etmişler, o da oğlunu acele İstanbul'a çağırmıştı. Padişah da acele ile İstanbul'a gelip Ahi-zade Hüseyin Efendi'nin Kıbrıs'a sürgün edilmelerini emretmiş, daha sonra bir hile ile katledilmişti. Bkz. Uzunçarşılı, III, 193-194.

55 Muhammed Nazmî, Sivâsî'nin kendisini öldürtmek isteyen padişahın, bu niyetinden vazgeçmesine sebep olan şöyle bir kerametini de aktarmaktadır. "Sultan Murad Sivâsî Efendi'yi Beşiktaş'taki bahçesine davet edip Bostancıbaşıya da; "Celladı çağır, Sivâsî Efendi'yi katledeceğim" der. Bunun üzerine Bostancıbaşı da haberci gönderip Sivâsî Efendi'ye Padişahın davetini bildirir. Sivâsî Efendi emre uyup, Sultan Murad'ın otur-

Gerçekliği hakkında te'yid edici bilgilere ulaşamadığımız bu konuyu, yukarıda aktardığımız IV. Murat-Sivâsî münasebetlerine dair nakillerle karşılaştırdığımızda, bir neticeye varmak zor görünmektedir.

Başka etüdlere konu olacak bu çelişkili durumu çözmek için şu iki hususu gözardı etmemek gerekiyor. Bunlardan birisi; Muhammed Nazmî'nin kendi meşayih silsilesine mensub bir şahsiyet olan Sivâsî'yi tarafgirlikten dolayı padişah nezdinde itibar görmüş birisi olarak göstermek için kurguladığı indi ka-naatler; diğeri de aksi isbat edilmedikçe vakı'anın doğru olabileceği ihtimalidir.

Netice olarak, IV. Murat, güttüğü siyasetle, toplum nizamı açısından za-hirde iki taraf arasında dengeyi muhafaza etmeye çalışırken, Sivâsî'ye karşı saygı ve hoşgörü, Kadızade'ye karşı ise tahammüllü davrandığını söyleyebiliriz.

İşte onun izlediği bu siyaset sayesinde ki, Sivâsî-Kadı-zâde münakaşası kendi döneminde sözlü ve yazılı safhada kalmış, fiili bir harekete dönüşmemiştir. Ancak gerek IV. Murat gerekse Kadı-zâde ve Abdülmecid Sivâsî'nin ölümünü müteakip, kudretsiz padişahların işbaşına gelmesiyle, Kadı-zâde'nin yolundan giden mutaassıp zümre ile Sivâsî taraftarları arasında aynı münakaşalar müsamahasız ve hoşgörüsüz bir tarzda büyüyüp gelişmeye, hatta fiili mücadele halini almaya başlamıştır. Böylece IV. Murat'ın kendi döneminde uyguladığı siyaset sebebiyle kısmen sağlanabilen devlet ve toplum nizamı, onun ölümünden sonra sarayda başlayan menfaat ve nüfuz mücadeleleri sebebiyle tekrar bozulmaya başlamıştır.

Aktarmış olduğumuz hususlardan hareketle şunu söyleyebiliriz: Osmanlı'da siyasal otoritenin ehliyetsiz ve iktidarsız kimselerin eline geçtiği dönemlerde

duğu köşkün önüne gelip; "Benim Padişahım, duacınız Sivâsî'den ne zarar gördünüz ki, katletmek istersiniz? Allah vücudunu korusun şimdi bir şimşek çakıp bu sarayın bir tarafını yakıp yıkacak olsa, o zaman bir uyanma gelmez mi?" dediğinde, gökte bulut ve şimşek eseri yok iken büyük bir gürültü kopup, şimşek çakar. Padişah Sivâsî Efendi'nin eline yapışıp, "A Sivâsî! Sen ne kuvvetli bir er imişsin ki, bununla onbeş keredir seni katletmeye niyet ederim de her birinde başıma türlü belalar gelip, mani olur. Şimdi de eğer, "Allah vücudunu korusun" demeseydin, bu yıldırım beni de yakardı" deyip-,ondan af dilemiştir." Muhammed Nazmî bu durum karşısında; "şehid olan meşayih bu kudret ve tasarrufa kadir olamamışlardır."⁵⁵ demektedir. Nazmî, s. 142.

insitayif de elden çıktığı için bu tür çevrelere gösterilen hoşgörü ve tahammül, devlet ve toplum nizamını muhafaza açısından fazla bir fayda sağlamadığı gibi, menfaat gruplarının istismarına sebebiyet verebilecek imkanları da hazırlamıştır.

Oysa insanları iyi idare ve yönetebilmenin sırrı, istismarcı ve menfaatçi çevrelerin sergilediği tavırlara vukûf ve hakim olmakta gizlidir. Yoksa muvafık iş yapmanın muvaffak olamayacağı bir vakadır.

Bibliyografya

- Abdülmeccid Sivâsî, *Bida'atü'l-Vaizin*, Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, 1032/2.
- , *Letâifü'l-Ezhar ve Lezaizü'l-Esmar*, Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, 255.
- , *Mi'yar-ı Tarik*, Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan 300/3.
- Ali Emiri, "Kadızafe Şeyh Mehmed Efendi'nin IV. Murad'a Sunduğu Kaside", *Osmanlı Tarih ve Edebiyatı Mecmuası*, Yıl: 2, Sayı: 14 (30 Nisan 1335).
- Buhari, Muhammed b. İsmail, *Sahih*, el-Mektebetü'l-İslamiyye, İst., trsz..
- Bursalı Mehmed Tahir, *Meşayih-i Osmaniye'den Sekiz Zatın Teracim-i Ahvali*, Kütüphane-i İslam, İst., 1318h.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, İnkılab ve Aka Yay., İst., 1983.
- Gündoğdu Cengiz, XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münasebetleri Açısından Sivâsîler-Kadı-zâdeliler Mücadelesi, *İLAM Araştırma Dergisi*, c. III, sy. 1. (Ocak-Haziran 1998).
- , *Abdülmeccid-i Sivâsî Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri* (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1997.
- Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İst., tsz., s. 77.
- Hammer, B.J. Von. *Büyük Osmanlı Tarihi*, trc. Mehmed Ata, yayına haz. Mümin Çevik, Erol Kılıç, Üçdal Neşriyat, İst., 1990.
- Hocazade Ahmed Hilmi, *Ziyaret-i Evliya, Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye*, İst., 1317.
- Hulvi, Mahmut Cemaleddin, *Lemazat-ı Hulviyye ez Lemat-ı Ulviyye*, (yazma), Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi, No: 4536.
- Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliya-ı Ebrar (Şerh-i Esmar-ı Esrar)*, Süleymaniye Ktb., Yazma Bağışlar, No: 32307.
- Kara, Mustafa, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergah yay., İst. 1990.
- Kâtip Çelebi, Fezleke-i Kâtip Çelebi, Ceride-i Havadis Matbaası, İst., 1310.
- , *Mizânü'l-Hak fi İhtiyari'l-Ahak*, Haz.: Orhan Şaik Gökyay, MEB Yay., No: 2122, İst. 1993.
- Koçu, R. Ekrem, "Abdülmeccid Efendi" md. *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul Yayınevi, İst., 1946, (I-II c.)
- Mehmed Murad, *Tarih-i Ebu'l-Faruk*, Matbaa-i Amidi, İst., 1329.

- Mehmet Süreyya, *Tezkire-i Meşahir-i Osmaniye* (Sicilli-i Osmani), Matbaa-i Amire, 1308-1311h.
- Muhammed Nazmî, *Hediyetü'l-İhvan*, (İnceleme ve Edisyon Kritikli Metin, Doktora Tezi İkinci Kısım) Haz.: Osman Türer, Ankara, 1982.
- Nâimâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Nâimâ*, (Ravzati'l-Hüseyn fi Hülasati Ahbari'l-Hafikin), çev. Zuhuri Danışman zuhuri Danışman Yay., İst., 1967.
- Ocak, A. Yaşar, XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfiye (Pürütanizm) Teşebbüslerine Bir bakış, "Kadızedeliler Hareketi", *Türk Kültürü Araştırmaları*, c. XIX, Sayı: 1-2, Ankara (1979-1983).
- Peçevi, *Tarih-i Peçevi*, Matbaa-i Amire, İst. 1283.
- Öngören, Reşat, *XVI. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, s. 1 83.
- Sakaoğlu, necdet, "Kadızedeliler-Sivâsiler", DBİA, İst. 1994.
- Sakıb Dede, *Sefine-i Nefise-i Mevlevîyan*, Matbaa-i Vehbiyye, Mısır, 183/1866.
- Şeyhi Mehmed Efendi, *Vakayi'ü'l-Fuzala*, Neşre haz: Abdulkadir Özcan, Çağrı Yay., İst., 1989.
- Turan, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Boğaziçi Yay., İst., 1993.
- Türer, Osman, *Türk Mutasavvif ve Şairi Muhammed Nazmî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., No: 957, Ankara, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 1973.
- Yurdaydın, H. Gazi, *İslam Tarihi Dersleri*, AÜİF Yay., No: 182, Ankara, 1988.

Yıldırım Beyazıt'ın Kosova'da tahta çıkışı (Hünernâme)